

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ТИЩЕНКО ОКСАНА МИКОЛАЇВНА

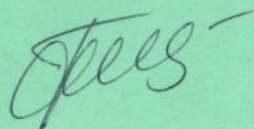
УДК 808.3

МЕТАФОРА У ПОЕЗІЯХ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА
(СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

10.02.01 - українська мова

+ 10.01.01

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі стилістики української мови
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова,
Міністерство освіти України.

Науковий керівник: - член-кореспондент АПН України, доктор
філологічних наук, професор
Любов Іванівна МАЦЬКО, завідувач кафедри
стилістики української мови НПУ
ім. М.П.Драгоманова

Офіційні опоненти: - доктор філологічних наук, професор
Світлана Яківна ЄРМОЛЕНКО, завідувач відділу
стилістики і культури мови, Інститут української
мови, НАН України

- кандидат філологічних наук, доцент
Микола Іванович СТЕПАНЕНКО, завідувач
кафедри української мови Полтавського
державного педагогічного інституту
ім. В.Г.Короленка

Провідна установа: - Рівненський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться «18» листопада 1997 р. о 14³⁰ годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради К 01.33.04 у Національному
педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (252030, м.Київ,
вул.Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного
педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (252030,
м.Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий «16» жовтня 1997 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради *Вишневу* ВИШНЕВСЬКА Г.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Важлива проблема лінгвостилістики - дослідження мовної особистості письменників, творчість яких є одним із стилістичних джерел розвитку української поетичної мови. Дисертація присвячена вивченню поетичної мовотворчості Євгена Маланюка, поета української еміграції середини ХХ століття, автора численних поетичних збірок («Стилет і стилос», 1925; «Гербарій», 1926; «Земля й залізо», 1930 тощо), а також низки есе, літературно-критичних та публіцистичних статей і брошур культурологічного та політичного характеру. Домінантна ідея його творів - державність, самостійність України, що й визначило долю поета в умовах радянської України - забуття, замовчування. Творча спадщина митця свідчить про життєвість ідеї українського національного визволення. Мова творів Є.Маланюка, зокрема художнє слововживання, спрямоване на реалізацію в поезіях названих ідей, представляє як естетичний, так і науковий інтерес. Отже, актуальною є потреба вивчити, теоретично осмислити, проаналізувати поетичну мовотворчість Є.Маланюка, з поезіями якого фактично незнайоме нинішнє покоління українців.

Висвітлення проблеми взаємозв'язку мови та світоглядної орієнтації поета можливе через дослідження лінгвальних виражальних засобів, а саме ключових слів як стрижневих елементів наскрізних образів у складі метафоричних конструкцій (аналіз метафор через лексичну семантику, тобто простеження джерел аналогій як основи метафоричних перенесень). Дослідження мовної особистості письменника передбачає сукупне вивчення його творчої спадщини у контексті конкретно-історичних обставин, соціально-етнічних та індивідуально-психологічних факторів. У такому аспекті дослідження наближає нас до подальшої мети - повного аналізу мовотворчості Є.Маланюка.

Тема, мета і завдання дисертації, зорієнтованої на дослідження поетичної мовотворчості Є.Маланюка, тісно пов'язані з **темою кафедри** стилістики української мови Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова («Стилiстика української літературної мови»), у межах якої вивчаються джерела формування стилістичної системи української мови, її стилістичні явища, описуються виражальні засоби індивідуально-авторських стилів українських письменників.

Отже, **об'єктом** дослідження є поетична мова Є.Маланюка, а **предметом** - метафоричні конструкції і ключові слова з узагальнено-символічним значенням як стрижневі елементи наскрізних образів поетичної спадщини Є.Маланюка.

Мета дослідження полягає у виявленні таких мовних одиниць, які за своєю семантико-функціональною природою належать до сфери тропів і є метафорами; здійсненні комплексного аналізу метафоричної мови поета й теоретичному осмисленні специфіки вияву мовної особистості Є.Маланюка в контексті його поетичного стилю.

Основні **завдання** дослідження:

1. Дати лінгвістичну характеристику художньої мови як основного середовища існування і розвитку метафор.

2. Зробити аналітичний огляд праць, присвячених метафорі, зокрема тих, що стосуються трактування її природи, механізму перетворення слова в метафору у конкретному контексті; виявити моменти, які пов'язані з метафоричною властивістю мови взагалі та індивідуальної поетичної мови Є.Маланюка зокрема.

3. Виявити і класифікувати мовне вираження особливостей поетичного світосприйняття Є.Маланюка, а саме:

- визначити у його поезіях ключові слова та з'ясувати їх функцію як компонентів метафоричних конструкцій (базовий чи інтродуктивний компонент);

- обґрунтувати розрізнення базових наскрізних образів та інтродуктивних наскрізних образів через наявність у них ключових слів як стрижневих елементів;

- установити типи досліджуваних наскрізних образів на основі диференційних ознак їх лексико-семантичної структури.

5. Описати формально-граматичне вираження аналізованих метафор.

Методи дослідження. При вивченні стилістично-маркованих елементів поетичної мови Є.Маланюка залучалися методи виявлення в тексті ключових слів як стрижневих елементів наскрізних образів, а також методи: типологічно-описовий і лексико-семантичної типології.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що в ній вперше досліджується семантика наскрізних образів як компонентів метафоричних одиниць поетичної спадщини Є.Маланюка, аналізується функціонування базових та інтродуктивних наскрізних образів у структурі поетичного тексту.

На захист виносяться такі **положення** дисертації:

- актуалізація метафоричної властивості мови є найхарактернішим засобом творення стилістичних вартостей у поетичній творчості Євгена Маланюка;

- світоглядні позиції автора в індивідуальній мовотворчості реалізуються через наскрізні базові та наскрізні інтродуктивні образи. Стрижневим елементом певного наскрізного образу є ключове

слово, яке у метафоричній конструкції постає базовим або інтродуктивним компонентом.

- семантичне наповнення метафор у поезіях Є.Маланюка частково зумовлене народно-поетичними джерелами стилістики української мови, однак переважає літературно-писемна традиція;

- на граматичному рівні метафору в поезіях Є.Маланюка репрезентують кілька видів граматичних конструкцій, серед яких найпродуктивнішими є іменникові, прикметникові та дієслівні метафори.

Теоретичне значення. Результати дисертаційного дослідження є певним внеском у теорію тропів, оскільки в роботі вводяться і обґрунтовуються теоретичні поняття - «базові наскрізні образи», «інтродуктивні наскрізні образи»; здійснюється типологічне дослідження їхньої лексико-семантичної структури.

Практичне значення дисертації полягає у використанні її матеріалів у дослідженнях, присвячених теорії поетичної мови, ідіостилу письменника, стилю твору. Результати дисертації можуть бути використані у викладанні курсів історії та стилістики української літературної мови (зокрема при вивченні мовної особистості Є.Маланюка), лінгвістичного аналізу тексту, а матеріали покажчика наскрізних образів поезій письменника - у створенні словників його мови.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи і результати дослідження обговорювалися на наукових конференціях Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова та Херсонського державного педагогічного інституту, а також на засіданнях кафедри стилістики української мови Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова. Матеріали дослідження знайшли відображення у шести публікаціях.

Структура роботи має такий вигляд: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (205 найменувань, обсягом 17 с.), і додаток - поетичний покажчик наскрізних образів поезії Євгена Маланюка (обсягом 28 с.). Повний обсяг дисертації 200 с.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується вибір теми дослідження, її актуальність і наукова новизна, формулюється мета, завдання дослідження, окреслюються методи і коло проблемних питань, що розв'язуються у роботі, положення, які виносяться на захист, визначається теоретичне і практичне значення роботи та сфера використання одержаних результатів.

У **Розділі 1 «Актуалізація метафоричної властивості мови у процесі спілкування і пізнання»** розглядається питання про

природу поетичної мови та її властивості, зокрема метафоричну. Аналітичний огляд праць В.В.Виноградова, В.П.Григор'єва, О.О.Потебні, Л.В.Щерби та ін., пов'язаних з проблемами мови художніх творів, дає підстави стверджувати, що матеріалом поетичної мови є мова загальнонародна. Реалізація естетичної функції - атрибуту художньої мови, акту комунікативного та оцінно-почуттєвого спрямування - відбувається внаслідок використання специфічних засобів, стилістичних прийомів.

Основною властивістю художньої мови є художньо-образна конкретизація дійсності, сприйнятої через індивідуальне світобачення письменника (А.К.Авелічев, В.В.Виноградов, І.Гарін, О.О.Потебня та ін.). Визначальною рисою художнього (поетичного) тексту є його динамічність, тобто властивість постійно змінюватися, відтворюватися заново (В.В.Виноградов), варіативно сприйматися різними людьми та однією особою за різних обставин (О.О.Потебня, А.Ю.Светлова, І.І.Степанченко); суттєвим у художньому (поетичному) мовленні є явище категоріального зсуву, - відхилення від норми (Ж.Дюбуа, Ж.Коен).

Функціонування слова у поетичному творі супроводжується актуалізацією певних його властивостей. На основі співвідношення значення і смислу у психолінгвістичному аспекті дослідниками встановлено, що з естетичною функцією слова співвідноситься його естетичне значення, яке базується на загальномовному лексичному значенні (Л.С.Виготський, О.О.Леонтьєв). У художньому творі лексичне значення слова естетично актуалізується, модифікується, тобто виявляє свій ідіофункціональний характер (О.О.Потебня).

Механізм оновлення лексичної семантики слова найповніше відображується в метафоричних структурах за рахунок зсуву предметної віднесеності.

Розбіжності поглядів вчених щодо основи метафоризації (аналогійна і неаналогійна теорії) зумовлюють існування на сьогодні ряду концепцій, що визначають метафору як: а) спрощене порівняння; б) заміщення; в) взаємодію понять. Проте згідно з проаналізованими лінгвістичними джерелами жодна з теорій не заперечує аналогії як основи виникнення метафори. Суперечності ж стосуються визначення характеру аналогії, контексту як середовища існування метафори (М.Блек, Е.Кассіпер, Х.Ортега-і-Гассет, А.Річардс).

Одностайною є думка вчених про те, що метафора (як мова новизни) є засобом пізнання людиною зовнішнього та внутрішнього світу. Метафора сприяє вилученню й поглибленому пізнанню нових якостей речей, а також їх вербалізації, у процесі якої формується нова експресивна лексика (Г.Г.Кулієв, О.О.Леонтьєв).

У нашому дослідженні використано досить узагальнене визначення метафори як взаємодії двох компонентів, один з яких (слово, словосполучення, речення, складне синтаксичне ціле) вжито у переносному значенні на основі аналогій будь-якого характеру з метою передачі нової особистісної інформації, а метафоричний процес розглянуто як всезагальний принцип мови (А.К.Авелічев, Н.Д.Арутюнова, Н.І.Басілая, С.Я.Єрмоленко, Л.І.Мацько, Г.Г.Кулієв, Є.О.Опаріна, Л.О.Пустовіт).

У **Розділі 2 «Лексико-семантична структура наскрізних образів у поезії Є.Маланюка»** визначаються особливості індивідуально-авторського поетичного світосприймання та світовідтворення. Проаналізована поетична творчість Євгена Маланюка являє собою широке поле взаємодій асоціативно пов'язаних семантичних структур - інтродуктивних (вводять у тему висловлення) та базових (повідомлюють про суб'єктивне бачення ситуації). Концепцію дослідження побудовано на основі визначення лінгвістами та літературознавцями літературно-художнього образу як: 1) естетичної категорії, що характеризує мистецький спосіб творення уявного світу, сформованого фантазією письменника; 2) семантичну трансформацію мовних одиниць у художньому тексті; 3) будь-яке явище уявного світу, що цілісно сприймається читачем завдяки творчій діяльності письменника.

Вивчення ідіостилю поета дозволяє визначити наявність у його поетичній творчості (літературно-художньому образі як уявному світі поета) таких наскрізних образів:

- наскрізних базових образів (літературно-художніх образів як семантично трансформованих мовних одиниць) - засобів вираження суб'єктивного бачення об'єктивних реалій. Стрижневими елементами таких образів є ключові слова, об'єднані у групи на основі певного узагальнено-логічного значення (логіко-семантичні групи «людина», «тварини», «театр» тощо) та узагальнено-символічного значення (символічна конотація кольороназв та ін.); у метафоричних конструкціях такі слова є базовим компонентом, напр.: «*колосья слів*» (114)¹;

- наскрізних інтродуктивних образів - домінантних тем поетичних інтерпретацій автора (літературно-художніх образів як явищ уявного світу). Стрижневими елементами цих образів є лексеми на означення понять, роздуми над якими особливо хвилювали Є.Маланюка (Україна, творчість тощо); у метафоричних конструкціях функціонують як інтродуктивні компоненти, напр.: «*Поет - мотор! Поет-турбіна!*» (72).

¹ Тут і далі цит. за виданням Маланюк Є. Поезії. - Львів: УПІ ім. І.Федорова; «Фенікс ЛТД», 1992. - 686 с.

Зважаючи на семантичне панування у поетичній метафорі базового компонента (І.І.Степанченко), розглядаємо наскрізні образи у наступній послідовності: а) базові наскрізні образи; б) інтродуктивні наскрізні образи.

Б а з о в і наскрізні образи у поезіях Є.Маланюка представлено такими семантичними групами: I. Ономастика та антропоморфізми; II. Традиційний словник поезії; III. Специфічне образотворення (визначальне для поезії автора).

I. Звернення поета до світу людини, а саме вживання у якості виражальних засобів, пов'язаних з ономастикою та антропоморфізмами, визначає віталістичний характер поезії Є.Маланюка:

1. Лірико-епічну експресію конотують образні одиниці, ключовими елементами яких є так звані вічні образи: імена осіб та географічні номінативи із загальноносимволічним значенням (*Марія, Христос, Кармен, Клеопатра, Беатріче, Дон Кіхот, Еллада, Ханаан, Голгота* тощо). Введення у тексти цих образів характеризує ідейну та культурологічну спрямованість творів поета (наприклад, у зверненні до України «О, моя Степова *Елладо*, // Ти й тепер антично ясна» (137)).

2. Є.Маланюк використовує антропоморфізми, зокрема, портретну лексику на означення реалій позамовного світу (конкретних та абстрактних його проявів), напр: «*обличчя творчих катастроф*» (130), «*долоні сузір святих*» (108). Особливої уваги у цьому плані заслуговують образи землі: «*перса чорні*» [землі] (159), «*мудре обличчя моєї землі*» (50).

II. Актуалізація семантики лінгвальних засобів традиційного словника поезії у поетичній творчості Є.Маланюка відбувається у комплексному їх сприйманні в контексті усієї спадщини поета. Особливості його ідіостилію встановлюються через визначення найпродуктивніших мовних засобів, що мають загальновідоме символічне значення. Семантичне наповнення їх змінюється у новій сполучуваності. Так, у поезіях Є.Маланюка спостерігаємо актуалізацію таких традиційних лінгвальних засобів як кольороназви, темпоральна лексика, номінативи об'єктів біосфери, лексема кров. Розглянемо їх послідовно:

1. Кольороназви визначають кольористичну гаму творів. Це переважно традиційні в українській культурі кольороназви: *чорний, синій, жовтий*, похідні від них слова: *чорніти, чорно, синь* тощо, а також лексеми із семантикою кольору: *золотий, злото, молочний, сонячний мед*, які мають метафоричне значення вартісності, позитивної емоційної оцінки. У результаті аналізу поезій виявлено домінування *чорного* кольору у поезіях і вживання його як «зловісного», «нешчасного»: «історії *чорний* вітер» (128), «*чорна*

весна» (185), «*Чорне. Чорне...* Лиш пекучої пристрасті змора» (146); а також на означення землі ситої, родючої: «О, земле! *Чорна мати мила!*» (112), «*чорноземна укохана плоть*» (53). Продуктивними кольорами виступають у поезіях Є.Маланюка *синій* та *жовтий*, які конотують позитивну експресію та переважно символізують Україну, її степову природу, напр: «А мені ти [Україна] - *блакитним* мітом в *золотім полудневім меду*» (137), «*злотосині* космічні вібрації» (46), «ланів співуче *злото*» (115).

2. Традиційним для поезій Є.Маланюка є звертання до образів, у яких стрижневими елементами є одиниці темпоральної лексики:

а) назви пір року та місяців вживаються за традиційним принципом: *весна, літо* - носії позитивної конотації, символізують життя, відродження, напр: «О, земле рідна, земле чорна! // Ти одягнешся в *весну* знов» (124), «Як причасники, вип'ємо кубок // Літургії *весни!*» (86); *осінь, зима* конотують негативну експресію, напр: «Пізня *осінь* - проказою - знов // На неплодних поділлях землі» (157). *Осінь* - це ще боротьба, пошуки: «Куди ж це легким хмелем солода // Мене ця *осінь* поведе?» (89), образ же *зими* символізує трагічний результат певних подій, напр: «Лягає мертвим саваном *зима*» (157), «*Зима* - сумна вдова...» (95). Найпродуктивнішими є образи *осені* та *весни*, менш уживаними - *літа* й *зими*;

б) продуктивним є використання назв частин доби у протиставленні *день-ніч*, що виступає як алегоричне відображення філософських категорій *буття-небуття, життя-смерть, посейбічний-потойбічний світи*, напр: «Зійду по сходах в *ніч* і сльоту, // В туман моїх *нічних* уяв» (40), «поет... конструює *День* над *Ніччю*» (72), «Де нині - бруд,... // Дзвенітиме прозора радість *дня*» (167), «чортячі *ночі*» (172), «А сходить *ніч* - і відьмою *вночі* // Ти розгортаеш кажанові крила» (141). Відповідно, *ранок* символізує перехід до позитивного, а *вечір, захід* є передвісниками лихого; ці лексеми як стрижневі елементи наскрізних образів є менш продуктивними.

3. Номінативи об'єктів біосфери репрезентовано двома групами: світ тварин (зооморфізми); світ рослин (рослинна символіка):

а) зооморфізми є органічною складовою системи наскрізних базових образів у поезіях Є.Маланюка і містять у семантичній структурі загальнономвні конотації: *ворона, вовк, сич, гадюка* - негативні, напр: «*вовчими* очима сяють зорі» (186), «Здуши *гадюку* почуття» (123); *голуб, ластівка* - позитивні. Широкого вжитку в поетичних текстах набули лексеми - родові назви: *пташ, звір, тварина*, які конотують негативну експресію, напр: «вив голодним

звіром грудень» (189). Лексеми з негативною семантикою здебільшого символізують прояви потойбічного світу (*звір* у значенні «диявол», *вовк* як «перевертень»). Продуктивними у поезіях є метафори, побудовані на основі образного потенціалу слів на означення частин тіла тварин (*пазури, паща, лапи*), нерахованих сукупностей тварин (*отара*), звуківимови (*легіт, скавучання*), а також лексем із функцією конкретизації об'єктів, що належать до світу тварин, найпродуктивнішими серед яких є такі: *хижий, хижацький, дикий, скажений, крилатий*;

б) Є.Маланюк користується також лексикою на означення об'єктів рослинного світу як джерелом ключових слів - стрижневих елементів базових наскрізних образів. Найпродуктивнішими виявлено наступні образи, стрижневими лексемами яких є видові назви рослин: «*лілеї рук*» (55), «*І виросте залізним дубом Рим // З міцного лона скитської Еллади*» (167); а також слова, що вказують на світ рослин, напр: «*розквітлії долоні*» (154), «*очей зерна*» (56), «*минулих днів гербарій*» (76).

4. Лексеми *кров, кривавий* здебільшого конотують негативну експресію, напр.: «*Пиймо муку криваву, пиймо*» (145); іноді символізують душу, родинну, класову чи ідейну належність: «*Рокоче запорозька кров // Міцних поплічників Богдана*» (70).

Отже, засоби традиційного словника поезії виконують роль емоційно-оцінних художніх означень з метафоричним змістом; у поезіях Є.Маланюка їх символічне значення, що варіюється в межах загальновідомих значень, формує підтекст творів за рахунок високої частоти вживання.

III. Образотворення, специфічне для творчості Є.Маланюка, також побудоване на основі традиційних поетичних засобів, проте спостереження над частотністю вживання певних лексем дозволяє визначити індивідуальні джерела метафоричного перенесення, а отже, глибше пізнати особистість автора як поета, людини, патріота. Так, стрижневими одиницями визначальних для поетичної творчості Є.Маланюка наскрізних образів є лексеми на означення реалій з таких сфер: 1. Сфера соціальних явищ; 2. Сфера психічних явищ; 3. Сфера реалій навколишнього світу.

1. Сфера соціальних явищ репрезентована конфесійною лексикою (*хорал, тропар, біблія, літургія, вінчати, хрест, ладан, рай* тощо), напр: «*хорал сонценосних вітрів*» (86), «*біблія літа*» (113); театральною лексикою (*лаштунки, грим, статисти, рампа, сцена*) напр: «*лаштунки літа*» (157), «*грим грудня*» (50); лексемою готика та похідними від неї, напр: «*готичні сутні століть*» (127).

2. Сфера психічних явищ представлена лексикою із семантикою чуттєвих вражень (*солодкий, медовий, гіркий,*

отруйний, хмільний, п'яний, твердий, гарячий тощо), а також лексемами на означення понять, асоціативно пов'язаних з цими враженнями (*мед, отрута, хміль, пожар, вогонь, залізо* тощо), напр: «медоносне зітхання» (135), «Бує на розквітлих вишнях // *Солодке молоко землі*» (180), «Земля... // *Мліє солодко в сонячно-яснім меду*» (135), «отрута самоти» (84), «*гірка помста*» (179), «*гірка мудрість*» (157), «*п'яна розкіш осіннього сна*» (145).

3. Сфера реалій навколишнього світу репрезентована лексемами на означення астрономічних понять (*зорі, планети, сузір'я, сонце, місяць*), напр: «зоряний спів» (94). Образи, створені на основі цих лексем, символізують вічність, загадковість.

Інтродуктивні наскрізні образи у поезіях Є.Маланюка представляють метафоризовані об'єкти художнього зображення. Вони визначають основні проблемні питання, які хвилювали поета (у літературознавстві - вічні теми). Аналіз поетичних текстів дав підстави визначити вічні теми у творчості Є.Маланюка, а саме: *Батьківщина, сенс життя, творчість, час, сутність людини*.

1. Батьківщина. У засобах вираження образу України у поетичній творчості Є.Маланюка спостерігаємо відображення суперечливих емоційних переживань автора - від любові до ненависті. Крім того, Україну представлено як країну-державу та країну-рідний край. Покажемо це графічно (рис. 1).

1) Україна як держава (політичний аспект). Відповідно до суперечливих тенденцій вона репрезентована мікрообразами а) позитивними, як уособлення *Еллади, Мадонни* тощо, напр: «Дніпровська *Еллада*» (257), «*Скитська Еллада*» (158), «*Мадонна дикая степів*» (158)); б) негативними, представленими ключовими лексемами *зрадниця, блудниця, відьма*, напр: «*божевільна блудниця*» (132), «*коханка, а не мати*» (116), «*похотлива скитська гетера*» (131), «*зрадлива бранко степова*» (116), «*А, може, й не Еллада Степова, // Лиш відьма-сотниківна, мертва й гарна*» (117); у значенні «зрадниця» Є.Маланюк вживає власні імена: *Роксоляна, Кармен*.

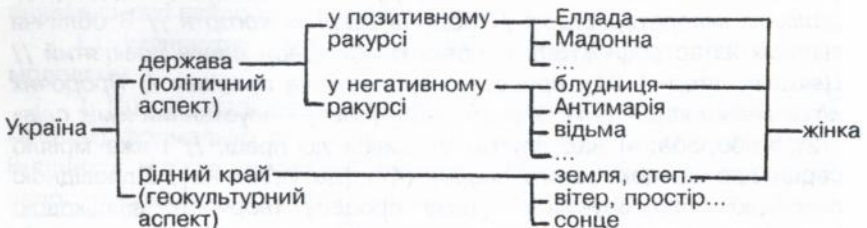

Рис. 1.

2) Україна як рідний край (геокультурний аспект) представлена мікрообразами: а) *землі, степу*, напр: «І земля - наречена в молочнім цвіту» (135), «Степ підвівся і втілювався в древній хаос» (155); б) *сонця*, напр: «Знаю - медом сонця, ой Ладо, // В твоїм древнім тілі - весна, // О, моя Степова Елладо, ти й тепер антично-ясна» (137); в) *вітру, простору* напр: «Мов на бандурі ...грає // Співаючим вітром припонтійський степ» (140), «Там свист херсонського простору! // Там вітер з кришталевих хвиль» (98).

В обох аспектах поет уособлює Україну в образі жінки, тому образна система на означення Батьківщини змодельована на основі 1) психічного відображення людиною світу, напр: «похотлива скитська гетера» (131), «Отак лежиш - замріяно-безсила» (141), «рідного поля зворушлива стрічка» (101); 2) фізичного стану та фізіологічних процесів людини, напр: «полужива // Елладо Скитська» (158), «земля привабливо-вагітна» (159), «І так розіп'ята - віки, // Вогонь буття не загасила» (153); 3) зовнішнього вигляду людини напр: «подряпана блудниця» (132), «Шал коханки // У чорнім полум'ї коси, // В обличчі степової бранки // Хміль половецької краси» (115).

II. Сенс життя, смерть та безсмертя, доля та вічність. У поезіях Є.Маланюка ці категорії характеризуються різними, часто протилежними рисами. Життя визначається як беззмістовність: «Який убогий, бідний день // Звемо життям і жить в нім хочем» (147); сирітство: «Яким тинам життя притуляться» (38); жорстокість: «Залізні пазури життя» (88); а також характеризується як позитивна реалія: «золото життя» (88), «нас життя пригріло» (80). Доля постає в образі циганки, відьми, напр: «Доля бродить відьмою» (144), «Мов дражливим циганським цілунком // Опекла мені доля уста» (178). Смерть - це визволення від життя, напр: «Кляну земний гріховний, чорний рай // І сяйна смерть віднині - ясний вирій» (174); а також кара за життя: «За все - ... // Камінним кроком Командора // Ось чую: тяжко сходить смерть» (41).

III. Творчість та митець. Творчу особистість Є.Маланюка уособлює в образах воїна: «Напружений, незламно-гордий, // Залізних імператор строф // Веду ці вірші як когорти // В обличчя творчих катастроф» (130); мученика: «На хресті слова розіп'ятий // Цвяхами літер» (104); пророка: «Рука залізна прорізає // Пророчих літер вічний карб» (74); вченого: «Він [поет] - неустанний хімік слів» (72); хлібороба: «І над плугом схилився до праці, // І вже мріяло серце про сонцем налиті снопи» (47) [до П.Тичини]. Відповідною лексикою обслуговується і тема процесу творчості: військовою (стилет, наступ, когорти, булава), конфесійною (хрест, розіп'ятий, жертва, молитися), спеціальною науковою (колби, реторти,

циркуль), архітектурною (планувати, арка, опора, будувати), хліборобською (жати, перевесло, снопи, достигати, плуг, сіяти).

IV. Категорії часу (сучасності, минулого та майбутнього). Поет називає (дні, літа, епоха, час, доба) і характеризує часові категорії шляхом введення вказаних лексем у контекст із а) позитивною конотацією, напр: «А дні плывуть - мелодія в блакить, // А дні дзвенять, як золото в лазурі» (136), «В казкові сни сі дні переплелись» (49); б) негативною конотацією, напр: «криваве м'ясо днів» (103), «паща нещадно хижих років» (42), «І час зловісним ворожитом // Пророчить повідь згубних злив» (114) тощо. Порівнюючи те, як показує Є.Маланюк минуле («лихоліть огненний слід» (34), «порожня пуста тужних літ» (62)), сучасність («гіркий наш вік, а ми, ще може, й гірші» (139)), а також майбуття («...сонценосним військом // Епоха йде молитви і вогня» (167)), визначаємо переважаючі патетичні конотації у баченні майбутнього порівняно з двома першими категоріями.

V. Сутність людини в поезії Є.Маланюка проявляється у портретних даних, у їх динаміці. Художні засоби опису портрета добираються з урахуванням відбиття внутрішнього психологічного стану людини в міміці, напр: «очей вечірні квіти» (55), «дрімучих вій замріяний затон» (55), «очі кричали в птьму» (171), «профіль Ваш укохано-тонкий» (99); пантоміміці, напр: «лілейні пелюстки долоні» (55), «рук тонких готичній лілеї» (55), «розквітлі долоні» (54), «цупкі гадюки рук» (82); процесі говоріння напр: «Стомились спалені уста // Кричать анафему епохам» (63). Таким чином, через опис зовнішності людини автор змальовує її сутність.

Отже, лексико-семантичний аналіз ключових слів як стрижневих елементів наскрізних образів поезії Євгена Маланюка дозволив виявити тісний взаємозв'язок між засобами вербалізації поетом своїх думок, почуттів та власне особистістю автора.

У **Розділі 3 «Формально-синтаксична структура метафоричних одиниць у поезії Є.Маланюка»** досліджуються граматичні засоби вираження метафор. У поетичних текстах виявлено такі найпродуктивніші їх типи:

I. Іменникові метафори, які представлені наступними моделями.

1. Прості метафоричні конструкції, компоненти яких (вказівний мінімум) формально виражені двома лексемами: а) метафоричний іменник у Н.в. та керований іменник у Р.в. - генітивна метафора, напр: «гадюка почуття» (162), «пазурі сузір'я» (96); б) іменник у Н.в. + метафоричний іменник в О.в.(модель Ім(Н)+Ім(О)), напр: «дощ - псалтирем, туманом - ладан» (144); в) іменник у Кл.в. (може бути опущеним, але контекстуально зрозумілим) + метафоричний

іменник-звертання, напр: «Куди ж поділа, *Степова Еллада*, [Україна] // Варязьку сталь і візантійську мідь?» (140); г) іменник + метафоричний іменник-прикладка, напр: «*голод-кровочерпій*» (69); д) іменник у Н.в. + метафоричний іменник, що виконує синтаксичну роль присудка: «*І земля - наречена в молочнім цвіту*» (135), «*Поет - мотор,...* // *Поет - механік людських мас*» (72).

Усі вище вказані конструкції можуть поширюватися іншими словами, надлишковими щодо вказівного мінімуму, але необхідними для образної конкретизації одного чи обох компонентів: «очей *вечірні квіти*» (55), «*готична тінь століть*» (61) тощо.

2. Складні іменникові метафоричні конструкції, в яких для вказівного мінімуму недостатньо двох лексем: а) метафоричний іменник + попереднє чи наступне словосполучення: «Не кинувши у *глиб надійний якір*, // *Пливу й пливу повз береги краси*» (32). Метафоричний іменник *глиб* є властивістю метафоричної ріки, стосовно якої передбачається дія *пливти*, зокрема, «*пливти повз береги краси*»; б) метафоричний іменник + наступне чи попереднє речення: «З-поза *земних, людських оман* - // *Яка ж печаль! Яка пустеля!* // *Який убогий, бідний день* - зведе життям і жить в нім хочем, - і забуваєм, що веде - // *Він, як і все, до брами ночі*» (147); в) метафоричний іменник (назва поезії чи циклу поезій) + іменник на позначення денотату, напр, цикли поезій, присвячених *Україні*, названо «*Антимарією*» (196), «*Степовою Елладою*» (135).

II. Прикметникові метафори, які у поетичній творчості Є.Маланюка слугують вираженню опредмеченої чи якісної ознаки через оцінно-експресивне маркування, що покликане активізувати творчу уяву читача.

Структурно-граматичне оформлення прикметникової метафори у поезіях Є.Маланюка включає різні види, основою яких є модель П+Ім, а саме:

а) модель П + Ім, напр: «*спокій запашний*» (92), «*сонний краєвид*» (64), «*медоносне зітхання*» (121);

б) модель П + Ім, що об'єднує слова, обидва вжиті у переносному значенні, функціонує як перифраз денотату і означає одне поняття, напр: «*Те ж сонцем викохане тіло*, // *Смагляве [земля] в сонячнім меду [життєдайна сонячна енергія]*» (53), «*Коли ж знайдеш державну бронзу [самостійність, державність], // Проклятий край, Еллада Степова [Україна]?*» (142). Особливої експресії надають текстам прикметникові метафори-оксюмори, як от: «*люта ніжність*» (184), «*страшна краса*» (171), «*грішний рай*» (183), «*осіння весна*» (146);

в) модель Ім + 2П (або більше), де П - однорідні члени речення, вжиті як засіб гіперсемантизації, напр: «*Диким, древнім,*

монгольським виттям // Необмежена далеч заводить» (196) - цей образ утримує в собі вказівку на монгольську навалу на українські землі;

г) П + Ім, де Ім - підмет (може бути опущеним у неповному реченні), а П - присудок; Ім та метафоричний П пов'язані іменником з прийменником, які вказують на причину, напр: «Ще тиша - тепла від подій» (134), «Де село, що від акацій п'яне, // Там чекатиму тебе, коханий» (180);

д) П + Ім, де іменник виступає елементом генітивної метафори або метафори типу Ім(Н)+Ім(О), напр: «мертвих книг закуті труни» (102), «глухого вітру тропарі» (111), «біблійним ароматом - коси» (53).

III. Дієслівні метафори. Спостереження над мовним матеріалом показали, що поетичній творчості Є.Маланюка притаманне використання як традиційних дієслівних метафор, так і створення нових індивідуально-авторських метафоричних конструкцій, серед яких є оновлені індивідуальним представленням дієслівні метафори, що змодельовані на основі традиційного словника поезії. Найпоширенішими є багаточленні метафоричні конструкції, стрижневим елементом яких у переважній більшості прикладів виступає перехідне дієслово, рідше - неперехідне:

а) метафоричні конструкції зі стрижневим дієсловом, яке опосередковано пов'язує іменникові форми у Н.в. та О.в.: «Рида простором листопад» (93), «І ніч пливла безшумним пароплавом» (195);

б) метафоричні конструкції зі стрижневим дієсловом, що пов'язує іменникові форми у Н.в., О.в. та З.в.: «Горбату голову землі // Вінчає лисиною осінь» (106);

в) метафоричні конструкції зі стрижневим дієсловом та актантами у формі З.в. та Н.в.: «Яре сонце напружує крила» (53), «А там десь в сонці ваше тіло // Розгубить золото і мед» (55).

Спостерігаємо також семантичне варіювання у межах аналізованої синтаксичної форми: формально-синтаксичне вираження залишається незмінним, а семантика предиката та придієслівного керованого іменника варіюється залежно від зміни контекстуального оточення.

Підсумовуючи результати дослідження, можна зробити такі

ВИСНОВКИ:

1. Поетична мова характеризується особливими, естетично мотивованими мовно-виражальними засобами. Атрибутом художньої мови є естетична функція як акт комунікативного та оцінно-почуттєвого спрямування, її реалізація відбувається внаслідок надання художньому тексту обов'язкових додаткових

смислів. Метафоричні структури найповніше відображають механізм оновлення лексичної семантики слова. Це сприяє наданню поетичному тексту динамічного характеру, варіативності його сприйняття адресатом.

2. Метафора (мова новизни) несе в собі креативно-пізнавальні можливості і функціонує як засіб лінгвального осмислення та репрезентації нової інформації, а отже, як засіб комунікації, у процесі якого відбувається пізнання людиною навколишнього і внутрішнього духовного світу. Результатом цього процесу є естетизація будь-якої сторони людської діяльності. Поезія - основне середовище існування метафор - виступає особливою формою творчого пізнання світу.

3. Семантико-функціональний аналіз поезії Євгена Маланюка показав, що функціонування метафоричних конструкцій як органічних в образній системі поета повною мірою відображає політичні, культурологічні, та естетичні позиції автора. Вивчення ідіостилю поета свідчить про наявність у його поезіях:

- наскрізних базових образів як засобів вираження суб'єктивного бачення об'єктивних реалій. Стрижневими елементами таких образів є ключові слова, що у метафоричних конструкціях функціонують як базові компоненти;

- наскрізних інтродуктивних образів - основних тем поетичних інтерпретацій автора. Стрижневими елементами цих образів є встановлені з конкретного тексту або визначені через осмислення широкого контексту творчості поета лексеми на означення проблемних тем; у метафоричних конструкціях ці лексеми функціонують як інтродуктивні компоненти.

4. Поетичній мові Є.Маланюка притаманна максимальна лаконічність та чітко витримана вибірковість лексичного складу стилістичних засобів, що виявляється у досить обмеженому колі ключових словообразів, проте майже необмеженій кількості варіантів семантико-експресивного їх трактування завдяки незвичайним сполученням. Одна з основних тенденцій поезій Є.Маланюка - функціонування пар образів, стрижневими поняттями яких є антоніми (*святий-грішний*), а також зведення у протиставленні різних сторін одного поняття (суперечливий образ України).

5. У результаті аналізу формально-синтаксичної структури метафор у поезії Є.Маланюка виявлено функціонування трьох продуктивних типів: I. Іменникові метафори; II. Прикметникові метафори; III. Дієслівні метафори.

6. Вагомим внеском поета у формування стилістики української літературної мови є розширення ним меж естетичного

переосмислення усталених значень шляхом видозміни їх за певною естетичною ідеєю. В основному це відбувається за рахунок нагромадження конотативних значень. Такий процес є наслідком високої частотності вживання в контексті ключових словообразів.

7. Створені Є.Маланюком неологізми засвідчують широкий творчий діапазон автора і збагачують лексичний склад української мови («пружно-яро», «сонцеокий день», «кревнорідний ґрунт», «імліти» тощо). Деякі словесні формули мають характер авторських узагальнень («залізних імператор строф», «варязька сталь і візантійська мідь») і здатні функціонувати поза текстами поезій, увійшовши в арсенал крилатих висловів сучасної української літературної мови.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Мовотворчість Євгена Маланюка // Питання стилістики української мови: Збірник наукових праць / Редколегія: Мацько Л.І. - відпов. ред. та ін. - К.: УДПУ, 1996. - С. 111-114.

2. Дієслівна метафора у творчості Є.Маланюка // Питання стилістики української мови: Збірник наукових праць / Редколегія: Мацько Л.І. - відпов. ред. та ін. - К.: УДПУ, 1996. - С.114-117.

3. Проблемні питання у розгляді співвідношення художнього та загального мовлення // Актуальні проблеми розбудови національної освіти: Збірник науково-методичних праць. - Частина I «Теоретичні й методологічні проблеми національної освіти» / Редколегія: Біляєв Ю. та ін. - Київ-Херсон: Пілотні школи, 1997. - С. 99-103.

4. Розуміння функціонування метафори у художньому тексті на основі узагальнення поглядів на її природу // Актуальні проблеми розбудови національної освіти: Збірник науково-методичних праць. - Частина II «Специфіка навчально-виховного процесу початкової ланки освіти» / Редколегія: Біляєв Ю. та ін. - Київ-Херсон: Пілотні школи, 1997. - С. 91-97.

5. Роль семантичної аномальності в метафоричному процесі та її вплив на динамізм (варіативність сприйняття) метафори (на прикладі поезій Є.Маланюка) // Актуальні проблеми розбудови національної освіти: Збірник науково-методичних праць. - Частина III «Проблеми підготовки вчителя» / Редколегія: Біляєв Ю. та ін. - Київ-Херсон: Пілотні школи, 1997. - С. 83-88.

6. «Я син свого народу»: до 100-річчя від дня народження Є.Маланюка // Початкова школа. - 1997. - №4. - С. 58-59. (у співавторстві з Руденко Л.М.).

Тищенко О.М. Метафора у поезіях Євгена Маланюка (семантико-функціональний аспект). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 - українська мова. - Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, Київ, 1997.

У дисертації здійснено комплексний аналіз метафоричної мови поезій Євгена Маланюка, орієнтований на визначення особливостей лінгвальних засобів ідіостилю автора. Встановлено, що переважна кількість матафор поезій Є.Маланюка мають одним із компонентів (базовим чи інтродуктивним) певне ключове слово, яке є стрижневим елементом наскрізного образу; введено і обгрунтовано теоретичні поняття «базові наскрізні образи», «інтродуктивні наскрізні образи»; здійснено класифікацію названих образів за лексико-семантичними ознаками; виявлено найпродуктивніші види граматичних моделей метафор у поезії Є.Маланюка. Відзначено вплив поетичної мовотворчості Є.Маланюка на формування стилістики української мови за рахунок розширення усталених значень слів шляхом їх видозміни за певною естетичною ідеєю.

Ключові слова: поетична мова, ідіостиль, метафора, ключове слово, наскрізні базові образи, наскрізні інтродуктивні образи, граматична модель.

Тищенко О.Н. Метафора в поэзиях Евгения Маланюка (семантико-функциональный аспект). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. Национальный педагогический университет им. М.П.Драгоманова, Киев, 1997.

В диссертации осуществлен комплексный анализ метафорического языка Евгения Маланюка, направленный на определение особенностей лингвальных средств идиостиля автора. Установлено, что преимущественное количество метафор поэзии Е.Маланюка имеют одним из компонентов (базовым или интродуктивным) определенное ключевое слово, которое является стержневым элементом сквозного образа; введены и обоснованы теоретические понятия «базовые сквозные образы», «интродуктивные сквозные образы»; осуществлена классификация названных образов по лексико-семантическим признакам; определены наиболее продуктивные виды грамматических моделей метафор в поэзии Е.Маланюка. Отмечено влияние поэтического творчества Е.Маланюка на формирование стилістики украинского языка за

счет расширения устоявшихся значений слов путем их видоизменения согласно с определенной эстетической идеей.

Ключевые слова: поэтический язык, идиостиль, метафора, ключевое слово, базовые сквозные образы, интродуктивные сквозные образы, грамматические модели.

Tyshchenko O.M. The Metaphor in Eugene Malanuk's Poetry (semantic-function aspect). - Manuscript.

Thesis for a candidate's degree by speciality 10.02.01 - Ukrainian language. - National Pedagogic University by M.P.Dragomanov, Kyiv, 1997.

The complexly analyse of metaphorical language of poetry by E.Malanuk had been realised in dissertation. This analyse was directed to definition of image dominant of author's idiostyle. It was established that most of metaphors had certain key word as basal or introductory component. This key word is the pivotal element of through image. It was proposed the theoretical ground of "basal through image", "introductory through image". It was realised the classification of these images to lexical-semantic characteristics and revealed productive form of grammatical constrictions in poetry by E.Malanuk. In was noted that poetry creation of E.Malanuk had an influence on stylistic of Ukraine language at the expense of meaning chaining in accordance with certain aesthetical idea.

Key words: poetry language, idiostyle, metaphor, key word, basal through image, introductory through image, grammatical models.

AB 38.608